משתערין כמות שהן (מנחות נג-נה)

גליון 489

במשנה בדף נב: נחלקו רבי מאיר ורבי יהודה לגבי השאור שמערבבים במנחה, דלר״מ בודה להן מתוכן ומחמצן, ולר׳ יהודה מביא את השאור (ופירש״י מתוך ביתו) ונותנו לתוך המדה וממלא את המדה. אמרו לו אף היא היתה חסרה או יתרה.

ובגמ׳ בדף נג: מאי חסרה או יתירה וכו׳ רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו לכמות שהן היתה משערינן (ובשטמ״ק הגיה לכמות שהן משערינן). ופירש״י לכמות שהן, לכמות שהיו כבר כשהיה קמח משערין ליה, עכ״ל. והיינו דנפח השאור שונה מהנפח המקורי של הקמח, ולכן ס״ל לר״מ שכשימלא אח״כ את העשרון יחסר מן המדה אם השאור היה מנופח או ירבה על המדה אם השאור היה דחוס. ולכאורה ר׳ יהודה שסובר שאין כאן חסרון או יתרון ס״ל דכמות שהן משערינן עכשיו לא איכפת לן שהקמח התרחב או התכווץ.

ובדף נד. א״ר אילא אין לך הקשה לקמיצה יותר ממנחת חוטא (כי הוא רק קמח). רב יצחק בר אבדימי אמר מנחת חוטא מגבלה במים וכשרה. לימא בהא קא מיפלגי דמר (רב יצחק) סבר כמות שהן משערינן (ולכן מה שיש בקומץ שלו הוא שיעור הקומץ) ומר (ר׳ אילא) סבר לכמות שהיו משערינן (ולכן אם יהיה מים הרי חסר מהכמות של הקמח שיכול להכניס לקומץ בלי מים). לא, דכולי עלמא כמות שהן משערינן, ובהא קא מיפלגי דמר סבר מאי חריבה חריבה משמן (אבל מים מותר לשים) ומר סבר חריבה מכל דבר.

ובהמשך הגמ׳, תנן התם (לגבי טומאת אוכלין) בשר העגל שנתפח ובשר זקנה שנתמעך משתערין לכמות שהן. רב ור׳ חייא ורבי יוחנן אמרי משתערין כמות שהן. שמואל ור״ש ברבי וריש לקיש אמרין משתערין לכמות שהן (והגיה הב״ח לכמות שהיו).

מיתיבי בשר העגל שלא היה בו כשיעור ותפח ועמד על כשיעור טהור לשעבר וטמא מכאן ולהבא. מוכח דמשתערין כמות שהן. ודוחה הגמ׳ מדרבנן, דבאמת מדאורי׳ לכמות שהן משערינן, וכל מה שמטמא מכאן ולהבא הוא מדרבנן.

ת״ש בשר זקנה שהיה בו כשיעור וצמק פחות מכשיעור טמא לשעבר וטהור מכאן ולהבא. שוב מוכח דמשתערין כמות שהן. אמר רבה כל היכא דמעיקרא הוה ביה והשתא לית ביה הא לית ביה. וכל היכא דמעיקרא לא הוה ביה והשתא הוה ביה מדרבנן (דף נד:) כי פליגי כגון שהיה בו כשיעור וצמק וחזר ותפח דמר סבר יש דיחוי באיסורא ומר סבר אין דיחוי באיסורא.

לפי רבה יוצא שלכו״ע בעינן שיעור מלכתחילה וגם עכשיו. וכל המחלוקת בין האמוראים היא אם היה מצב ביניים שצמק, אם יש דיחוי באיסורין או לא. ואם יש דיחוי אז אפי׳ שחזר ותפח אין בו שיעור.

ואח״כ מביאה הגמ׳ ראיה שאין דיחוי, ומסיימת תיובתא למ״ד יש דיחוי תיובתא.

והקשו בתוס׳ (דף נד. בד״ה ת״ש וכו׳) תימה מאי קושיא (על המ״ד לכמות שהן) הא פלוגתא היא במתניתין דר״מ וכו׳ סבר לכמות שהן משערין כדאמרי רבה ורב יוסף לעיל, ור׳ יהודה סבר כמות שהוא משערין. וממילא אפשר ליישב בפשיטות דברייתא זו אליבא דר״י, ולר״מ באמת יטמא. וז״ל וי״ל דלא דמי דהתם טעמא דר״מ משום דעשרון סולת אמר רחמנא ולא עשרון עיסה. ור״י סבר דעשרון סולת קרינן ביה.

חידשו בתוס׳ שהמחלוקת במשנה היא רק לגבי העשרון של הסולת אי בעינן עשרון סולת ממש או דהיות וצריך שאור אז הסולת עם השאור נחשב עשרון של סולת. ואין מחלוקתם קשורה לנידון של הלכות שיעורין בטומאה אי משערין כעכשיו או כמו מה שהיה.

אמנם בשטמ״ק (דף נד. בד״ה והשתא הוה ביה מדרבנן) כתב (דהוי מדרבנן) פי׳ לר״ל (דס״ל לכמות שהן) דלר׳ יוחנן מן התורה. וה״ק דמצינו למימר כי פליגי כאן שצמק וחזר ותפח. והיינו דיש כאן עוד מחלוקת אם היה בו ועכשיו יש בו האם יש דיחוי או לא. למד השטמ״ק דכל דברי רבה הם אליבא דר״ל בלבד.

ויוצא ממהלך הסוגיא דבתחילה משמע שהנידון של כמות שהן או לכמות שהן הוא מחלוקת תנאים, ר״מ ור׳ יהודה. אח״כ הגמ׳ נוקטת דגם לר׳ אילא וגם לר׳ יצחק כמות שהן משערינן. ואח״כ הגמ׳ מביאה עוד מחלוקת אמוראים, ואח״כ (לפי התוס׳) חוזרת בה הגמ׳ ולכו״ע בעינן לשיעור גם בתחילה וגם בסוף ואם לא היה בו שיעור, ועכשיו יש בו, אינו מטמא אלא מדרבנן. וכל המחלוקת היא אם יש דיחוי או לא.

ובדף נד: הגמ׳ ממשיכה להביא ראיות לנידון אם משערין כמות שהן, קודם מתרומה ואח״כ בדף נה. מר׳ יוסי דס״ל דלכמות שהן משערינן. ודחה רב דימי בשם ר׳ אלעזר דשאני גרוגרות הואיל ויכול לשולקן ולהחזירן לכמות שהן. וא״כ בגרוגרות תמיד דנים אותם כמו שהיו כי אפשר להחזיר אותם לנפח של תאנים.

ולכאורה יוצא למסקנת הסוגיא שלא הולכים בתר מעיקרא ולא בתר השתא אלא צריך שיהיה בו שיעור גם בתחילה וגם בסוף, ואין דיחוי באיסורין. וגרוגרות שאני, ששיעורם כמו תאנים. ומחלוקת ר׳ מאיר ור׳ יהודה היא רק לגבי מדת העשרון. אבל לפי השטמ״ק נשאר הדבר למסקנה דאליבא דר׳ יוחנן מדאורייתא כמות שהן משערינן. (וכן העיר בקהלות יעקב בסי׳ כח בסופו). ועי׳ בשטמ״ק גם בעמ׳ ב.

ובביאור הגר״א לשו״ע (או״ח סי׳ תפו ד״ה ובירקות) יצא לחדש דכל דברי רבה הם רק כדי לתרץ קושיית הגמ׳ לר״ל אבל למסקנת הגמ׳ לא קי״ל הכי, דהא סלקא לר״ל בתיובתא, א״כ א״צ לדחוקי ולומר מדרבנן. ובאמת לר׳ יוחנן אם יש בו שיעור עכשיו, מטמא מדאורי׳, עיי״ש שכתב שמהר״ש והרמב״ן והרשב״א משמע שלא למדו כך, וסיים בדבריו וז״ל אין בידי להקל נגדם למעשה.

והנה התוס׳ הקשו (דף נד. בד״ה דמעיקרא לא הוה ביה וכו׳) דבריש המצניע (שבת צא) בעי רבא הוציא חצי גרוגרת לזריעה ותפחה ונמלך עליה לאכילה מהו, מאי קא מבעיא ליה כיון דאילו לא תפחה ונמלך עליה לאכילה פטור וליכא שיעורא, בשעת הנחה משום דתפחה לא מחייב טפי (בשעת העקירה לא היה בו שיעור לאכילה ובשעת ההנחה כן) דהא אפילו עבד עקירה והנחה בחדא מחשבה אפילו לבתר דתפחה פטור דלכמות שהן משערינן מדאורי׳. בשבת משמע שאם היה מוציא לאכילה לאחר שתפח היה חייב, ובסוגיין מבואר דאם לא היה בו שיעורא מלכתחילה אין לו שיעור מדאורייתא גם כשתפח.

וכן הקשה בחי׳ הרמב״ן (בשבת שם) וכתב ואין בידי טעם נכון לחלק בין שבת לשאר איסורין בדבר זה. אבל יש לי לתרץ דהכא בגרוגרת ממש עסקינן (ולא באוכל אחר שיש בו שיעור כגרוגרת) ואמרינן התם שאני גרוגרות הואיל ויכול לשלקן ולהחזירן לכמות שהיו, וכיון שכן כשתפחה יש בה כשיעור. ומיהו בעוד שלא תפחה לא חשיבא שיעור ואפי׳ למ״ד התם גבי תרומה דשיעור הוא, עיי״ש.

ובחי׳ הרשב״א הקשה על הרמב״ן דמאי שנא שבת מאי שנא תרומה הא אפילו קודם ששלקה חשבינן ליה התם לענין תרומת מעשר גרוגרות על התאנים במנין. ותירץ הרשב״א תירוץ אחר, דחלוק שיעור הוצאת שבת לשאר האיסורין, דאילו פיגול נותר וחלב לא חייבה התורה אלא בשיעור אכילה דהיינו כזית, אע״פ שתפח ונראה ככזית הרי אין בו כזית באמת ולא נהנה גרונו בכזית אבל הוצאת שבת בחשיבותא תליא מילתא, וכל שדרך הבריות להחשיב ולהצניע חייבין עליו בהוצאתו, ולכן גם בתפח ונראה ככזית מחשיבין אותו ומצניעין כמוהו ולפיכך חייב.

והנה הרמב״ם (פ״ד טומאת אוכלין ה״ט) פסק דבשר העגל שנתפח ובשר זקנה שנתמעט משתערין כמות שהן. והעירו האחרונים (קר״א ועוד) למה לא הזכיר הרמב״ם שהוא מדרבנן כמ״ש בהל׳ מאכ״א (פי״ד ה״ד). ובחי׳ הגרי״ז כתוב דהנה שיטת הרמב״ם היא דאוכלין לטומאת עצמן א״צ שיעור, ולטמא אחרים הא מן התורה אין אוכל מטמא אוכל, א״כ ע״כ דכל טומאה זו היא רק מדרבנן, וא״כ הדין שכתב דמשערינן כמות שהן הוא ג״כ מדרבנן, וע״כ לא הוצרך לפרש שהוה מדרבנן כיון דכל הדין דאיירי ביה הוא רק מדרבנן.

ובמשנת רבי אהרן (טהרות סי׳ מ) תירץ דלהרמב״ם ס״ל דהא דאמרינן דכל היכא דלא הוי ביה מעיקרא והשתא הוי ביה הוא מדרבנן דמדאורי׳ לא חשבינן להתוספת להשלים להשיעור י״ל דמ״מ בוודאי חשבינן להמציאות של הדבר כדהשתא אלא דמה שנתוסף הוי כדבר חדש שאין עליו דין העיקר, ולכן אם היה חצי זית פיגול ותפח לכזית, לתוספת אין דין פיגול אבל שפיר יש כאן אוכל של כזית. ולכן אם נטמא ואח״כ תפח אין כאן שיעור לטמא אבל אם נטמא **לאחר** שתפח שפיר יש בו שיעור לטמא, וע״ז קאמר דמשתער כדהשתא.